

Juhlajulkaisu
Esko Hoppu
1935 – 15/1 – 2005

Toimittajat

Heikki Halila

Mika Hemmo

Lena Sisula-Tulokas

Tilausosoite

Suomalainen Lakimiesyhdistys

Kasarmikatu 23 A 17

00130 Helsinki

p. (09) 6120 300

f. (09) 604 668

sly@lakimies.org

www.lakimies.org

© 2005 Suomalainen Lakimiesyhdistys ja kirjoittajat

Kannen ja taiton suunnittelu: Heikki Kalliomaa

Esko Hopun valokuva s. VII Atelier Nyblin

ISSN 0356-7222

ISBN 951-855-239-8

Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 2005

Mika Hemmo

Välimiesoikeuden toimivaltaa rajoittavat välityslausekkeet

Johdanto

Harvalukuista legaalista välimiesmenettelyä lukuun ottamatta välimiesoikeuden toimivalta perustuu välityssopimukseen tai -lausekkeeseen. Välityssopimuksella on tässä mielessä aina toimivallan luova vaikutus, mutta mahdollista on myös, että riidanratkaisutavasta sopimiseen liittyy toimivaltaa rajaavia vaikutuksia. Tällöin välimiesoikeudelle ei ole myönnetty täysimääräistä valtaa tutkia kaikkia tiettyyn sopimukseen tai oikeustoimikokonaisuuteen liittyviä oikeuskysymyksiä tai määrätä kaikista aineellisoikeudellisesti mahdollisista oikeusseuraamuksista, vaan osa on jätetty ratkaistavaksi muussa lainkäyttömenettelyssä (yleisessä tuomioistuimessa tai periaatteessa myös muussa välimiesmenettelyssä).

Tässä kirjoituksessa tarkastellaan riidanratkaisuehtoja, jotka sisältävät välimiesoikeuden toimivaltaa rajoittavia piirteitä joko yhden sopimuksen tai laajemman sopimuskokonaisuuden sisällä. Kysymyksenasettelu on nelivaiheinen:

- Millaisia välimiesoikeuden toimivaltaa rajoittavia välitys- ja riidanratkaisulausekkeitä käytännössä tavataan?
- Miten näitä lausekkeitä on välimiesmenettelyssä tulkittava?
- Voidaanko toimivaltarajoituksen aiheuttamasta prosessitehokkuuden heikentymisestä päästä eroon esimerkiksi välityslausekkeen kohtuullistamisella tai välimiesmenettelyjen yhdistämisellä?
- Kuinka toimivaltaa rajaavat ehdot vaikuttavat riidanratkaisun tehokkuuteen ja onko tällaisten sopimusehtojen käyttäminen rationaalista?

Tarkastelu kohdistuu kysymykset huomioon ottaen sekä sopimuskäytäntöjen empiriaan, välityslausekkeiden tulkintaan että riidanratkaisuehtojen tarkoituksenmukaiseen muotoiluun. Päähuomio kohdistetaan jäljempänä kysymykseen välityslausekkeiden tulkinnasta ja sen vaikutuksesta välimiesoikeuden toimivaltaan.

Voidaan huomata, että välimiesoikeuden toimivallan rajallisuus muodostaa ongelman vain, mikäli oikeudenkäynnin toinen osapuoli esittää toimivaltaväitteen.¹ Alkuperäisiin riidan-

¹ Toimivallan ylittämistä koskeva VML 41.1.1 §:n mukainen välitystuomion kumoamisperuste menettää merkityksensä, jos osapuolen on katsottava luopuneen vetoamasta kohdassa tarkoitettuun seikkaan vastaamalla pääasiaan tai

ratkaisuehtoihin liittyvä epätarkoituksenmukaisuus voidaan aina poistaa, jos osapuolet kykenevät oikeudenkäynnin alkaessa laatimaan uuden välityssopimuksen tai jos toimivaltaväite jätetään esittämättä. Tällainen myöhempi sopiminen saattaa hyvinkin onnistua, koska molemmat osapuolet yleensä preferoivat tehokasta ja kustannussäästöön tähtäävää välimiesmenettelyä sen sijasta, että riitaisuuksien annettaisiin riidanratkaisuehtojen vuoksi jakaantua useampaan menettelyyn. Vartenotettava mahdollisuus on kuitenkin myös se, että prosessissa vastaajan asemassa oleva kieltäytyy myötävaikuttamasta oikeudenkäynnin sujuvaan etenemiseen ja esittää kaikki kysymykseen tulevat väitteet välimiesoikeuden toimivallan ym. oikeudenkäynnin edellytysten suhteen.² Tämä käyttäytyminen voi perustua oletukseen siitä, että vastapuolella ei ole taloudellisia mahdollisuuksia tai valmiutta useampaan prosessiin. Muutenkin tarve jakaa vaatimukset kahteen tai jopa vielä useampaan oikeudenkäyntiin on omiaan nostamaan prosessikynnystä.

Tässä kirjoituksessa käsitellään vain tilanteita, joissa välimiesmenettely rajoittuu kahden osapuolen väliseksi. Monitahoinen toimivallan ulottuvuusproblematiikka liittyy kolmen tai useamman osapuolen välisiin suhteisiin, joissa on tyypillisesti myös kysymys useiden sopimusten keskinäisestä yhteydestä. Jälkimmäisestä *multiparty arbitration* -nimellä tunnetusta tapausryhmästä on käyty laajaa keskustelua muun muassa välimiesoikeuden toimivallan, välimiesten nimeämisen, kanteiden yhdistämisen ym. kysymysten osalta, mutta nämä teemat sivuutetaan jatkossa.³

Millaisia välimiesoikeuden toimivaltaa rajoittavia riidanratkaisulausekkeita käytännössä tavataan?

Välityslausekkeiden kirjo sopimuskäytännössä on verrattain suuri, vaikka melkoiselta osin noudatetaan yksinkertaisia ehtoja, jotka voivat olla välitysinstituuttien suosittelemia institutionaalisen menettelyn mallilausekkeita⁴ tai ”tätä sopimusta koskevat riidat ratkaistaan välimiesmenettelyssä” -tyyppisiä *ad hoc* -menettelyyn johtavia ehtoja. Yleensä nämä yksinkertaiset

muulla tavalla (VML 41.2 §). – Toimivaltaväitteiden ja prosessiekonomian kannalta sivuhuomiona voidaan todeta, että esitetyn toimivaltaväitteen hyväksyminen ja siitä seuraava välimiesmenettelyn kohteen rajaaminen ei voi johtaa tilanteeseen, jossa välitystuomio jälkepäin riitautettaisiin toimivaltakysymyksen virheellisen ratkaisun perusteella, koska liian suppea toimivaltatulkinta ei ole kumoamisperuste. Väitteen hylkääminen saattaa sen sijaan johtaa prosessin jatkumiseen yleisessä tuomioistuimessa välitystuomion kumoamisvaatimuksen muodossa.

² Erityisesti kansainvälistä välimiesmenettelyä koskevassa keskustelussa yleinen teema on osapuolen (käytännössä yleensä vastaajan) dilatorinen menettely, jolla tämä osapuoli pyrkii erilaisin aiheettomin prosessiväittein, menettelysääntöjä koskevin riitautuksiin, lisäaikavaatimuksiin ym. keinoin vaikeuttamaan ja viivyttämään välimiesmenettelyn kulkua. Ks. esimerkiksi *Donahey, M. Scott, Defending the Arbitration against Sabotage, Journal of International Arbitration* 1996 s. 93–105.

³ Keskeinen kirjoitus aihepiiristä on *Bernard Hanotiaun* artikkeli ”Problems Raised by Complex Arbitrations Involving Multiple Contracts – Parties – Issues”, *Journal of International Arbitration* 2001 s. 251–360.

⁴ Jokseenkin kaikki välitysinstituutit ovat julkaisseet omat mallilausekkeensa, joita voidaan käyttää sopimuksissa silloin, kun osapuolet haluavat sopia institutionaalisesta menettelystä eivätkä katso välityssopimuksessa tarvittavan minkään erityiskysymysten huomioon ottamista.

välityslausekkeet ovat sujuvan riidanratkaisun kannalta riittäviä, mutta joskus osapuolet kuitenkin haluavat täsmentää välimiesmenettelyn yksityiskohtia välityssopimuksessa. Kansainvälisluonteisessa sopimuksessa tähän onkin usein huomattava tarve, koska muuten välimiesmenettelyn paikka, kieli, *lex arbitri*, noudatettavat todistelusäännöt ym. yksityiskohdat voivat saada aikaan epäselvyyttä.

Tässä artikkelissa huomio kohdistuu pelkästään sellaisiin välitys- ja riidanratkaisulausekkeiden ominaispiirteisiin, joilla on välimiesoikeuden toimivaltaa rajoittavaa vaikutusta. Toimivalta ymmärretään seuraavassa aineellisessa mielessä niin, että sillä tarkoitetaan kysymystä siitä, mitkä sopimukset, mitkä tiettyyn sopimukseen liittyvät erimielisyyksien muodot tai mitä oikeuskeinoja koskevat vaatimukset ovat välimiesoikeuden toimivallan piirissä. Välimiesoikeuden toimivaltaan voi liittyä myös ajallisia rajoituksia, mutta nämä jätetään jäljempänä huomiotta.⁵ Sama koskee tilanteita, joissa välimiesmenettelyn käynnistämistä on lykätty asettamalla sen edellytykseksi esimerkiksi sovintoneuvottelujen käyminen.⁶

Välimiesoikeuden aineellista toimivaltaa rajaavat välitys- ja riidanratkaisulausekkeet voivat olla tyypiltään esimerkiksi seuraavia:

- Toimivalta kohdistuu vain tiettyyn osaan sopimusta tai tiettyjen oikeusseuraamusten vahvistamiseen.

Esimerkiksi: ”Sopimuksen x ja y kohtaa koskevat riidat käsitellään välimiesmenettelyssä” tai ”Myyjän vahingonkorvausvelvollisuutta koskevat asiat käsitellään välimiesmenettelyssä”.

- Toimivalta käsittää useasta erillisestä sopimuksesta koostuvan sopimuskokonaisuuden kohdalla vain yhden sopimuksen tai ei ainakaan kaikkia riidan kohteena olevia sopimuksia.

Tilanne voi syntyä esimerkiksi silloin, kun yhdessä sopimuksista on tavanomainen välityslauseke, mutta muissa sopimuksissa ei ole lainkaan määräyksiä riidanratkaisusta.

- Välimiesoikeuden toimivalta on sidottu riidan intressiin niin, että tietyn intressirajan ylittävä riita jää toimivallan ulkopuolelle.

⁵ Jos välityslausekkeessa määrätään, että välitystuomio on annettava tietyn ajan kuluessa (esimerkiksi vuoden kuluessa puheenjohtajan nimeämisestä), tulkitaan ehtoa lähtökohtaisesti niin, että välimiesoikeus menettää toimivaltansa määräajan päätyttyä. Tästä tulkinnasta voidaan poiketa vain, jos välityslauseke osoittaa, että määräaika on tarkoitettu suositusluonteiseksi ja tässä mielessä välimiesoikeutta sitomattomaksi. Suomen laissa asianosaisten asettaman määräajan ja toimivallan yhteyttä sekä tästä seuraavaa määräajan jälkeen annetun välitystuomion kumoamiskelpoisuutta ei ole suoraan todettu, mutta asiaa on pidetty selvänä. Ruotsin välimiesmenettelylain (Lag 1999:116 om skiljeförfarande) 34.1 §:ssä tämä todetaan suoraan lakitekstissä. Ruotsin sääntelyyn liittyvistä yksityiskohdista ks. *Heuman, Lars*, Arbitration Law of Sweden. Juris Publishing, 2003 s. 613–615.

⁶ Viimeksi mainittu tilanne on ollut yleistymässä ns. *multi-tiered*-riidanratkaisulausekkeiden myötä, kun välityslausekkeisiin on voitu yhdistää ensi vaiheena sovintoneuvottelujen tai institutionaalisen sovintomenettelyn käyminen tai tietyn asiantuntijaselvityksen hankkiminen. Tällainen ehto saattaa merkitä välimiesoikeuden toimivallan ajallista myöhentymistä niin, että välimiesmenettely on ennenaikainen, ellei vaadittua muuta menettelyä ole vielä käyty (kysyä voidaan toki sitäkin, onko tilannetta arvioitava toimivaltakysymyksenä vai olisiko toimivaltaiseksi katsottavan välimiesoikeuden hylättävä kanne ennenaikaisena). Tilanteeseen liittyvien toimivaltaväitteiden mahdollisuudesta ks. *Pryles, Michael*, Multi-Tiered Dispute Resolution Clauses, *Journal of International Arbitration* 2001 s. 160.

Esimerkiksi: ”Tätä sopimusta koskeva riita ratkaistaan välimiesmenettelyssä yhden välimiehen toimesta, jos riidan intressi on vähemmän kuin 500 000 euroa. Jos intressi on tätä suurempi, ratkaisee riidan kolmijäseninen välimiesoikeus.”

– Toimivalta voi myös olla nimenomaisesti rajoitettu tietyn oikeusseuraamuksen osalta.

Esimerkiksi: ”Tätä sopimusta koskevat riidat ratkaistaan välimiesmenettelyssä. Välimiesoikeus ei kuitenkaan voi tuomita rangaistuksenluonteista vahingonkorvausvelvollisuutta.”⁷

Toimivaltaa rajaavat välityslausekkeet voivat luonnollisesti olla tyypiltään hyvin monenlaisia. Kuten yleensäkin sopimusten laatimisessa, rajat asettaa vain osapuolten ja heidän lakimiestensä mielikuvitus. Ongelmallisia tilanteita voi syntyä myös esimerkiksi silloin, kun välityssopimus on neuvoteltu jo syntyneenä riitaa silmällä pitäen ja sopimukseen otetaan kuvaus riidasta niin, että toimivalta sidotaan tämän kuvauksen mukaiseen erimielisyyteen. Mahdollista on kuitenkin, että oikeudenkäynnin edetessä olosuhteet tai osapuolten tavoitteet muuttuvat tavalla, jonka seurauksena toinen osapuoli haluaisi joltakin osin ylittää alkuperäisen riitakuvauksen rajat.

Tiettyihin sopimuskohtiin rajoittuva välimiesmenettely

Toisinaan käytetty sopimustekniikka rajoittaa välimiesmenettelyn koskemaan vain välityslausekkeessa yksilöityjä sopimuskohtia. Välityslauseke on tällöin muotoiltu ”sopimuksen kohtia x ja y kohtia koskevat riidat käsitellään välimiesmenettelyssä” -tyyppisesti. Mahdollista on, että ehdossa täsmennetään muita sopimuskohtia koskevien asioiden kuuluvan yleiselle tuomioistuimelle, mutta tämä on muutenkin selvää silloin, kun välimiesoikeuden laajempi tutkimisvalta on suljettu pois.⁸

Ehdon keskeinen oikeusvaikutus on näissä tapauksissa normaalisti selvä. Jos välityslauseke koskee esimerkiksi ainoastaan sopimuksen sisältämän hinnantarkistuseläusekkeen sovelta-

⁷ Esimerkin viittauksella rangaistuksenluonteisiin korvauksiin ei ole merkitystä, jos sopimukseen soveltuva laki on Suomen laki tai muun sellaisen valtion laki, johon ei kuulu punitiivisten korvausten mahdollisuutta. Jos taas soveltuvaan materiaaliseen normistoon kuuluu rangaistuksenluonteisia korvausseuraamuksia ja jos välimiesoikeudella on valta niitä tuomita, poissuljenta voi olla tarpeen. Amerikkalainen oikeuskäytäntö näyttää vieneen siihen suuntaan, että välimiesoikeuksilla on katsottu olevan periaatteellinen oikeus tuomita rangaistuksenluonteisia korvauksia. Ks. esimerkiksi Yhdysvaltain Supreme Courtin ratkaisuja *Mastrobuono v. Shearson Lehman Hutton, Inc.*, 115 S. Ct. 1920 (1995) ja *PacificCare Health Systems, Inc., et al. v. Book et al.* (02-215) 285 F.3d 971.

⁸ Perusteena tällaiselle kaksijakoisuudelle on normaalisti se, että tietty rationaaliseksi katsottu syy puoltaa erityisen riidanratkaisumenettelyn käyttämistä joidenkin riitakysymysten kohdalla. Esimerkiksi yrityskaupassa saatetaan lähteä siitä, että kauppahinnan loppuerään tai myyjän mahdolliseen hinnanpalauttamisvelvollisuuteen liittyvä myöhemmän tilikauden tilinpäätösinformaatiota koskeva riitaisuus annetaan ulkopuolisen tilintarkastusyhteisön ratkaistavaksi, kun taas muut riidat viedään välimiesmenettelyyn. Ks. Freyer, Dana H., Practical Considerations in Drafting Dispute Resolution Provisions in International Commercial Contracts: A US Perspective. *Journal of International Arbitration* 1998 s. 27, joka mainitsee toisena amerikkalaisiin käytäntöihin pohjautuvana esimerkkinä kiinteistörahastojen osakassopimuksiin liittyvän tarpeen saada tietyt riidat nopeasti ratkaistuksi, jolloin niitä varten voidaan muotoilla sopimuksen muista kohdista poikkeava riidanratkaisuehto.

mista, ei sopimuksen oikeudettomaksi väitettyyn purkamiseen perustuvaa vahingonkorvausvaatimusta voida käsitellä välimiesmenettelyssä. Sen sijaan epäselvempää on, voiko välimiesoikeus ottaa harkinnassaan välillisesti huomioon myös sellaisia sopimuskohtia, jotka eivät suoraan toimi vaatimusten perusteena, vaikka välimiesoikeuden toimivalta onkin rajattu muita ehtoja koskevaksi. Vastaus tähän tulkintakysymykseen on epäilemättä sidoksissa välityslausekkeen ja siinä viitattujen sopimuskohtien muotoiluun. Eräitä yleistettäviä havaintoja voidaan kuitenkin tehdä.

Selvää on, että samaa sopimusta koskevan riidanratkaisun hajaantuminen välimiesmenettelyyn ja siihen nähden erilliseen yleisessä tuomioistuimessa käytävään prosessiin on prosessiekonomian kannalta huono ratkaisu.⁹ Tämä riidanratkaisun tehokkuutta ja kokonaiskustannuksia koskeva näkökohta ei kuitenkaan anna välimiesoikeudelle mahdollisuutta päättää oman toimivaltansa laajentamisesta. Välimiesoikeus suorittaa osapuolten sille antamaa tehtävää, jonka rajat välityssopimuksen osapuolet määrittävät haluamallaan tavalla eikä välimiehillä ole muuta mahdollisuutta kuin hyväksyä sille asetettu mandaatti.

Toisaalta riidanratkaisulausekkeen yleisellä tarkoituksenmukaisuudella voi olla tietty painoarvo, jos moniselitteisen välityslausekkeen sisältö joudutaan vahvistamaan sopimuksen tulkinnan keinoin. Yksi mahdollisista argumentaatiolinjoista on esittää, että osapuolten oletettuna tarkoituksena on muun selvityksen puuttuessa ollut päätyä ratkaisuun, joka ehkäisee tarpeettomien kustannusten aiheutumista ja yleiseltä kannalta arvioiden epätavanomaista riitaisuuksien jakaantumista eri forumille.¹⁰ Tämä merkitsee osapuolten hypoteettiseen tarkoitukseen palautuvaa tulkinnan ohjenuoraa eikä siinä siten ole kysymys välimiesoikeuden aloitteesta tapahtuvasta toimivallan laajennusyrityksestä. Näkökohta saa luonnollisesti sijaa vain yhtenä punnintatekijänä muiden sopimuksen tulkintaa ohjaavien periaatteiden joukossa, eikä kysymys ole mistään suoraviivaisesta toimivallan laajentumiseen johtavasta seikasta.

Välimiesoikeuden toimivallan rajaaminen tiettyihin sopimuskohtiin voi johtaa ongelmiin prosessiekonomian ohella myös sen vuoksi, että sopimus on normaalisti oma taloudellinen kokonaisuutensa, jonka ehdoilla on olennaista keskinäistä vuorovaikutusta. Tähän nähden on vaikea ajatella, että oikeudellisessa arvioinnissa voitaisiin aukottomasti rajoittaa käsittelemään vain tiettyä osaa sopimuksesta ilman, että myös lopputuloksen laatu oikeudelliselle ratkaisulle asetettavien laatukriteerien valossa vaarantuisi.

Hinnantarkistuselauseke-esimerkkiä hyödyntäen voidaan kysyä, saako välimiesoikeus, jonka toimivalta on rajoitettu vain hinnantarkistuselausekkeen mukaisten oikeusvaikutusten määrää-

⁹ Prosessiekonomian määrittelystä ja sen mukaisen prosessi-instrumentalismmin suhteesta muihin oikeudenkäynnin tavoitteisiin ks. *Leppänen, Tatu*, Riita-asian valmistelu todistusaineiston osalta, 1998 s. 46–49. Eri vaatimusten yhteiskäsittelyyn liittyvistä prosessiekonomisista näkökohdista (rikosperusteisia korvausvaatimuksia painottaen) ks. myös *Lappalainen, Juha*, Vahingonkorvausvaatimuksesta rikosjutuissa, 1986 s. 38–51.

¹⁰ Tällaiseen tehokasta sopimuksenmuotoilua edistävään hypoteettiseen tarkoitukseen on sopimuksen tulkintaa koskevassa keskustelussa viitattu vain harvoin. Ks. kuitenkin *Andersen, Mads Bryde*, Grundlæggende aftaleret, 2. udgave. Gads Forlag, 2002 s. 327 ja 470–471. Tulkinta voi eräissä tapauksissa ohjautua samaan suuntaan myös alan käytäntöjä painottavan tulkintatavan kautta, koska riidanratkaisun hajautumista useammalle forumille voidaan pitää jokseenkin millä tahansa alalla epätyypillisenä, vaikka välityslausekkeiden muotoiluja koskevia täsmällisiä tapoja ei yleensä voidakaan sanoa muotoutuneen.

miseen, ottaa kuitenkin toimivaltansa piiriin kuuluvan ehdon soveltamisessa huomioon sopimuksen muun sisällön. Tämä voi olla tarpeen esimerkiksi sen vuoksi, että hinnantarkistus ehdon tulkinta edellyttää muun sopimussisällön tarkastelua tai että hinnan muutosten perustavuuteen vaikuttaa osaltaan se, mitä muita oikeuskeinoja (esimerkiksi sopimuksen irtisanominen) hinnan tarkistusta vaativalla osapuolella on käytettävissään.

Esimerkkikysymykseen on yleensä perusteltua vastata myöntävästi. Se, että välimiesoikeuden toimivalta rajoittuu vain tiettyjen sopimuskohtien soveltamiseen, ei ole peruste kieltää välimiesoikeutta kiinnittämästä tarpeen vaatiessa huomiota siihen, mikä vaikutus muulla sopimussisällöllä on toimivallan piiriin kuuluvien ehtojen arvioinnissa. Muuten kysymyksessä olevia ehtoja jouduttaisiin tarkastelemaan tavalla, joka saattaisi olla materiaalisesti epätydyttävä ehtojen soveltamiseen vaikuttavan taustan leikkautuessa pois.¹¹ Epätodennäköistä on, että osapuolet olisivat halunneet liittää välityssopimukseensa tällaisia tarkoituksia, vaikka toimivallan rajoittamispäämäärä muuten olisikin selvä. Merkilläpantavaa on myös se, että välimiesoikeus voi muutenkin riittää arvioidessaan ottaa huomioon sen toimivallan piiriin kuuluvan sopimuksen ulkopuolelle jääviä seikkoja, kuten selvitystä osapuolten välille muodostuneesta käytännöstä, alan tavoista tms.

Toimivaltarajoituksen soveltamisessa on yleisten sopimuksen tulkintaa koskevien periaatteiden mukaan aiheutta kiinnittää huomiota myös välityssopimuksen valmisteluvaiheeseen, jos sopimuksen laadintavaiheessa vallinneista osapuolten tavoitteista tai käsityksistä voidaan saada sellaista tietoa, joka vaikuttaa tulkintaan.¹² Usein tällaista selvitystä ei kuitenkaan ole mahdollista hankkia, koska osapuolten jälkeenpäin ilmaisemat käsitykset tarkoituksistaan voivat olla keskenään erilaisia ilman, että kummankaan tulkintakanta saa tukea muusta aineistosta.¹³ Tavallista on sekin, että myöhemmin aktualisoitunutta tulkintaongelmaa ei ole millään tavoin edes välillisesti osattu ottaa huomioon laadintavaiheessa, jolloin valmisteluhistoria jää vaikutuksettomaksi. Mikäli välityssopimukselle asetetuista tavoitteista kuitenkin saadaan käyttökel-poista tietoa, tällä voi olla merkittäväkin paino harkittaessa esimerkiksi sitä, onko jokin välitys-

¹¹ Joskus tällainen sopimuksen muiden osien rajaaminen tulkinnan ulkopuolelle olisi käytännössä mahdotontakin. Sopimukseen saattaa kuulua erityinen *definitions*-kohta, jossa määritellään tietty joukko sopimuksen muissa osissa käytettäviä avainkäsitteitä (*definitions*-ehtojen erilaisista variaatioista ks. *Christou, Richard*, Boilerplate: Practical Clauses, Second edition. Sweet & Maxwell, 1995, s. 5–6 ja 10–31). Jos tällainen erikseen määritely termi sisältyy välimiesoikeuden toimivallan piiriin kuuluvaan ehtoon, mutta sen määritelmä on muodollisesti rajattu toimivallan ulkopuolelle, voi tilanne olla se, että osapuolten luomalle käsitteelle ei ylipäänsä kyetä antamaan mitään rationaalista sisältöä ilman sopimuksen muussa osassa ilmaistua määritelmää.

¹² Käytettäessä sopimuksen valmisteluvaiheessa esitettyjä kannanottoja ja sopimusluonnoksia tulkinta-apuna on kuitenkin muistettava varovaisuus sen osalta, että kysymys ei ole lopulliseen sopimukseen kirjatusta seikoista, vaan jostakin syystä sopimusasiakirjan ulkopuolelle jätetyistä kannanmäärittelyistä. Tärkeää on myös arvioida sitä, onko tulkinnan kannalta relevantti neuvotteluvaiheessa esiin tuotu seikka ollut yhteisymmärryksen kohteena vai onko tämä ollut vain toisen yksinään tekemä neuvotteluesitys. Ks. *Hemmo, Mika*, Sopimusoikeus I, 2. p., 2003 s. 588–589.

¹³ Mitään estettä ei tietenkään ole sille, että kysymyksestä otetaan vastaan henkilötodistelua kuulemalla sopimuksen tai sopimusten valmisteluun osallistuneita henkilöitä. Näin meneteltiin esimerkiksi jäljempänä (ks. s. 97) selostetussa Zürichin kauppakamarin hallinnoimassa välimiesmenettelyssä. Kuulluista todistajista toinen kertoi välityslausekkeen jääneen muusta sopimuskokonaisuudesta poikkeavalla tavalla pois erästä sopimuksesta sen vuoksi, että osapuolilla oli erimielisyyttä välitysinstituutin valinnasta, kun taas toisen todistajan käsityksen mukaan kysymys oli puhtaasta huomaamattomuudesta.

sopimuksen sisältämä toimivallan rajoittamiseen viittaava lausuma todella tarkoitettu välímiesoikeuden tutkimisvaltaa kaventavaksi vai onko kysymyksessä vain sattumanvaraisesti sopimukseen päätyntä ilmaisu.

Kaikkiaan välityslausekkeen toimivaltaa mahdollisesti rajaavaa vaikutusta arvioitaessa voidaan kiinnittää huomiota osapuolten tarkoituksesta mahdollisesti saatavaan selvitykseen ja toimivaltarajoitukseen viittaavan muotoilun tietoisuuteen tai sattumanvaraisuuteen, rajoitetun toimivallan tehtävän päätöksen laadulle mahdollisesti tuottamiin ongelmiin sekä välityslausekkeen rationaalisuuteen prosessiekonomiset ym. seikat huomioon ottaen. Koska kysymys on kuitenkin pohjimmiltaan sopimuksen soveltamisesta osapuolten sille antaman sisällön perusteella, eivät sinänsä objektiivisesti painavat perusteet oikeuta toimivallan laajennuksiin, jos osapuolten tarkoituksen on katsottava olleen toinen.

Useista sopimuksista koostuva sopimuskokonaisuus, joista välityssopimus koskee vain osaa

Toimivallan rajat sopimuskokonaisuuksissa

Varsin tavallista on, että osapuolten välistä yhteistoimintaa säännellään useissa sopimuksissa. Esimerkiksi franchising- tai kauppiassopimusperusteisessa tuotteiden jakelussa osapuolten välillä voi olla yhteistyösopimukseksi tms. nimetty perussopimus, jonka ohella saatetaan solmia liiketiloja, irtaimistoa, koulutusta, immateriaalioikeuksia, markkinointiyhteistyötä ym. aihepiirejä koskevia erillisiä sopimuksia. Harvinaista ei ole, että tällaisia rinnakkaissopimuksia on esimerkiksi neljästä kuuteen kappaletta, ja niiden määrä saattaa myös lisääntyä yhteistyön jatkuessa.¹⁴

Käytännössä sopimusten muodostama kokonaisuus on tavallisesti ratkaiseva harjoitettavan liiketoiminnan kannalta. Sopimusten erillisyyks onkin usein pohjimmiltaan vain dokumenttitason ilmiö niin, että sisällöllisesti kysymys on osapuolten välisen yhteistoiminnan kokonaisuudesta, jonka eri osien sääntely on hajautettu eri asiakirjoihin. Sopimusten yhteisvaikutusta korostaa muun ohella se, ettei useinkaan voida ajatella, että jokin yksittäinen sopimus päättyisi, mutta muut jäisivät voimaan.¹⁵ Sopimuskokonaisuuden merkitys tulee esille myös riidanratkaisun yhteydessä. Sujuvan konfliktinratkaisun vuoksi kaikkia sopimuksia tulisi yleensä voida käsitellä samassa oikeudenkäyntimenettelyssä. Jos sopimukseen sisältyy kuitenkin erilaisia

¹⁴ Riidanratkaisuehtojen kannalta merkityksellinen kokonaisuus voi rakentua myös niin, että osapuolet laativat aikaisempia velkasuhteitaan tai sopimuksiaan koskevan uuden kokonaisjärjestelyluonteisen sopimuksen, jolla korvataan entisen oikeustoimet. Tällöin uuden sopimuksen sisältämä riidanratkaisuehto korvaa aikaisempien sopimusten sisältämät. Ks. KKO 1997:200.

¹⁵ Tähän tulokseen pyritään usein nimenomaisilla sopimuksen voimassaoloa sääntelevillä ehdoilla, joissa todetaan, että tietyn sopimuksen päättyminen johtaa myös kaikkien muiden samojen osapuolten välisten sopimusten lakkaamiseen (joko automaattisesti tai niin, että tilanteessa syntyy oikeus muiden sopimusten välittömään irtisanomiseen). Yhteenkuuluvuusargumentaatiosta sopimuksen purkamisedellytysten osalta ks. myös KKO 1974 II 80.

riidanratkaisuehtoja, törmätään toimivaltakysymyksiin ja siihen, että riidanratkaisu saattaa hajaantua eri foorumeilla tapahtuvaksi (osin välimiesmenettelyssä ja osin yleisessä tuomioistuimessa tai periaatteessa myös useassa eri välimiesmenettelyssä¹⁶).

Useista sopimuksista koostuvan yhteistyön tapauksissa mahdollinen oikeudenkäynti realisoituu useimmiten sopimuksen päätyttyä, jolloin osapuolet esimerkiksi velkovat maksamatta jääneitä sopimuksen mukaisia suorituksia tai esittävät korvausvaatimuksia oikeudettomaksi väitetyn sopimuksen päättämisen perusteella. On mahdollista, että kantaja pyrkii esittämään vaatimuksia useamman sopimuksen perusteella tai että vastakanteen mukainen vaatimus kohdistuu eri sopimukseen kuin alkuperäinen kanne. Siinä tapauksessa, että riidanratkaisulausekkeet ovat erilaisia, käy kaikkien riitaisuuksien ratkaiseminen yhdessä menettelyssä mahdottomaksi, elleivät osapuolet onnistu sopimaan oikeudenkäyntimenettelystä prosessin käynnistyessä.

Jos kaikki sopimukset eivät sisällä välityslauseketta tai välityslausekkeet ovat sillä tavoin erilaisia, että välimiesoikeus ei ole toimivaltainen jotakin muuta sopimusta silmällä pitäen, optimaalinen prosessiekonomia jää normaalisti saavuttamatta.¹⁷ Välimiesoikeudella ei kuitenkaan edellä todetulla tavalla ole keinoja toimivaltansa laajentamiseksi, jos toimivaltaväite esitetään. Useimmiten se, mihin sopimukseen kukin vaatimus perustuu, on verraten helposti selvitettävissä, jolloin toimivallan rajat eivät tuota erityisiä ongelmia. Ellei jossakin kokonaisuuteen liittyvässä sopimuksessa ole välityslauseketta eikä riittävää viittausta välityslausekkeen sisältävään toiseen sopimukseen, ei välimiesmenettelystä voida katsoa pätevästi sovitun VML 3 §:n muotovaatimuksin huomioon ottaen.¹⁸ Poikkeukseksi on kuitenkin luettu tilanne, jossa

¹⁶ Riitojen jakaantuminen erilaisiin välimiesmenettelyihin tulee mahdolliseksi esimerkiksi silloin, kun sopimuksiin sisältyy institutionaalista menettelyä ja *ad hoc*-menettelyä koskevia välityslausekkeitä tai kun välimiesten lukumäärä on erilainen eri sopimuksissa. – Tarkkaan ottaen tässä on kysymys muusta kuin välimiesoikeuden toimivaltaa rajoittavasta välityslausekkeesta, koska tutkimisvallan rajallisuus ei johdu välityslausekkeen muotoilusta, vaan sopimuskokonaisuuteen kuuluvien yksittäisten sopimusten sisältämistä keskenään erilaisista riidanratkaisuehdoista. Välimiesmenettelyn osapuolten tosiasiallisen aseman ja prosessiekonomian kannalta tilanteet ovat kuitenkin paljolti samankaltaisia.

¹⁷ Kustannusten lisääntymisen ohella vaikutuksena voi olla toinenkin epätoivottava ilmiö: Mahdollista on, että eri oikeudenkäynneissä päädytään ristiriitaisiin tuloksiin. Ks. *Whitesell, Anne Marie – Silva-Romero, Eduardo*, Multiparty and Multicontract Arbitration: Recent ICC Experience. Julkaisussa *Complex Arbitrations. Perspectives on their Procedural Implications*, Paris 2003 s. 16

¹⁸ VML 3.3 §:ssa tunnetusti sallitaan viittauksen kautta tapahtuva muotovaatimuksen täyttäminen, sillä välityssopimus on tehty säännöksen vaatimukset täyttävällä tavalla kirjallisesti myös silloin, kun kirjallisuusvaatimuksen täyttävässä sopimuksessa on viitattu muuhun asiakirjaan, johon sisältyy määräys välimiesmenettelystä. Hyvin muodollisesti lukien muotovaatimus antaisi tilaisuuden problematisoida puitesopimukseen otetun välityslausekkeen ulottuvuus. Voidaan ajatella, että osapuolet ovat sopineet esimerkiksi säännöllisiä tavarantoimituksiaan koskevista yksityiskohdista puitesopimuksella, joka sisältää myös välityslausekkeen. Tämän jälkeen on mahdollista, että yksittäiset transaktiot tehdään ilman mitään kirjallista sopimusta tai sellaisin suppein tilaus- ja tilausvahvistusdokumentein, joissa ei lainkaan mainita puitesopimusta. Välityslausekkeen pätevyyden saattaminen kiistanalaiseksi olisi tällöin selvästi vastoin sopimuspuolten alkuperäistä tarkoitusta. Formaalistikin VML:n muotosäännöstä luettaessa ongelma voidaan yleensä välttää lähtemällä siitä, että puitesopimus (ilman yksittäistä kauppaa koskevien asiakirjojen sisältämää viittausta) säilyttää osapuolten myöhempää vaihdantaa sääntelevän asemansa automaattisesti ja vaikuttaa täydentävänä normilähteenä niiden kysymysten osalta, joihin ei yksittäisissä sopimuksissa puututa. Tämän mukaan puitesopimus on suoraan voimassa kunkin sen alaan kuuluvan kaupan yhteydessä, jolloin välityslauseke saa muodollisen legitimaationsa tästä ilman viittausrakennelman tarpeellisuutta. – Puitesopimuksesta ks. *Gaillard, Emmanuel – Savage, John (eds.)*, Fouchard, Gaillard, Goldman On International Commercial Arbitration. Kluwer Law International, 1999, s. 301, jossa puitesopimuksen sisältämän välityslausekkeen perustamaa toimivaltaa pidetään ongelmattomana niiden sopimusten osalta, joissa on viittaus puitesopimukseen.

yksittäistä sopimusta ei pidetä itsenäisenä, vaan välityslausekkeen sisältävää pää- tai puitesopimusta täydentävänä tai muuttavana lisäsopimuksena.¹⁹

Esimerkin sopimusten itsenäisyyden tai alisteisuuden arvioinnista tarjoaa ICC:n välitystuomio (Partial Award) nro 8420 vuodelta 1996²⁰. Osapuolten välillä oli solmittu agenttisopimus ja neljä vuotta myöhemmin laadittu kaksi uutta sopimusta. Kun jälkimmäisissä sopimuksissa ei ollut välityslausekkeitä, vastaaja kiisti välímiesoikeuden toimivallan tulla niihin perustuvia vaatimuksia. Kantaja puolestaan väitti, että agenttisopimuksen välityslauseke ulotti vaikutuksensa tällaisiin sekundäärisiin tai liitännäisiin sopimuksiin ilman nimenomaista viittaustakin. Välímiesoikeus totesi lähtökohtana, että muutamissa kansainvälisissä välitystuomioissa oli katsottu pääsopimuksen välityslausekkeen voivan tietyn edellytyksin soveltaa eräänlaisen hiljaisen viittauksen perusteella myöhemmin tehtyihin sopimuksiin. Nämä tilanteet olivat kuitenkin varsin tarkkarajaisia, koska: ”All these cases – – refer to litigations where the ”secondary” contracts were contracts amending or completing the principal contracts or contracts very closely linked with the principal, in the sense that their future existence or necessity was anticipated in the principal contract.”

Välímiesoikeus arvioi, että pääsopimuksessa ja myöhemmissä sopimuksissa oli kysymys verraten erilaisista oikeussuhteista, eivätkä uudet sopimukset ilmentäneet pääsopimuksen toteuttamista tai muuttamista, vaan ne perustivat osapuolia uusia, agenttisuhteeseen välittömästi liittymättömiä velvollisuuksia. Siten välímiesoikeus todeten olevansa ”fully aware of the trend in international arbitration to interpretate arbitration agreements in the widest possible way *in favorem validitatis*” päätyi hyväksymään toimivaltaväitteen, koska sopimukset eivät muodostaneet taloudellista kokonaisuutta agenttisopimuksen kanssa eivätkä olleet sitä muuttavia sopimuksia tai sen välittömiä seurauksia.

Lopputulokseltaan, mutta ei välttämättä linjauksiltaan erilainen on puolestaan Zürichin kauppakamarin välímiesmenettelyssä nro 273/95 annettu tuomio (31.5.1996).²¹ Tapauksessa puitesopimustyyppisiksi katsotuissa vuonna 1991 tehdyissä sopimuksissa oli Zürichin kauppakamarin hallinnoimaa välímiesmenettelyä koskeva välityslauseke. Näiden jälkeen vuosina 1992–1993 oli vielä tehty kolme sopimusta, joista vain yhdessä oli vastaava välityslauseke. Välímiesoikeus päätyi sopimusten keskinäisiin alistussuhteisiin viitaten katsomaan, että kaikki sopimukset kuuluivat Zürichin kauppakamarin välímiesmenettelyn piiriin. Välímiesoikeuden mukaan: ”Where in the top layer agreements the parties have provided for a particular type of arbitration any dispute that arises under a contract of a lower layer such as the disputes leading to claimants’ claims will be governed by the top layer arbitration clause unless there is a different arbitration clause or a jurisdiction clause on a lower level or in the contract under which a particular, specific dispute arises.”²²

¹⁹ Ks. Möller, Gustaf, Välityssopimuksen tekemisestä ja tulkinnasta, DL 1984 s. 368–369, joka mainitsee esimerkkinä tällaisesta alistussuhteesta urakkasopimuksen ja erillisen lisätöitä koskevan sopimuksen.

²⁰ Välitystuomio on julkaistu teoksessa van den Berg, A. J. (ed.), Yearbook Commercial Arbitration, Vo.I. XXV, 2000.

²¹ Välitystuomio on julkaistu teoksessa van den Berg, A. J. (ed.), Yearbook Commercial Arbitration, Vo.I. XXIII, 1998.

²² Välitystuomiossa viitattiin Laurent Aynésin (Revue de l’Arbitrage. 1992 s. 71–72) näkemykseen useiden yksittäisten instrumenttien kautta toteutettavan sopimuskokonaisuuden arvioinnista, joka ansaitsee tulla siteeratuksi tässäkin: ”The concept of a contract as the single operation which the parties wished to carry out by means of a plurality of instruments, is supported by the concept of the effective cause; each of the individual agreements has its *raison d’être* only in the existence of the others. Good judicial practice requires, furthermore, that all of the components of the dispute can be referred to the same judge or arbitrator: this goal – – should lead to endorsing, a composite application of the arbitration agreement with respect to these parties.”

Eri sopimuksiin perustuva pää- ja vastakanne

Erityisenä sopimuskokonaisuuksiin liittyvänä tilanteena voidaan vielä tarkastella tapausta, jossa välimiesoikeuden toimivallasta ei kantajan esittämien vaatimusten osalta ole riitaa, mutta vastaaja pyrkii esittämään vastakanteen nojautuen samaan sopimuskokonaisuuteen kuuluvaa toiseen sopimukseen. Siinä tapauksessa, että vastaajan kanneperusteena oleva sopimus sisältää erilaisen riidanratkaisulausekkeen (välimiesten lukumäärän tai institutionaalista tai ad hoc -menettelyä koskevan valinnan suhteen), on selvää, että kantajan mahdollisesti esittämä toimivaltaväite menestyy. Tulkinnallisempi tilanne on käsillä siinä tapauksessa, että jälkimmäinen sopimus sisältää täsmälleen samanlaisen välityslausekkeen kuin se sopimus, johon kantajan kanne perustuu.

Prosessiekonomia puoltaisi normaalisti kanteiden käsittelyä samassa välimiesmenettelyssä (edellyttäen, ettei vastakanteen esittämisoikeutta koskevan VML 25.2 §:n ”jollei asian ratkaiseminen tällaisen toimen johdosta kohtuuttomasti viivästy” -edellytyksestä muuta johdu). Periaatteellinen ongelma seuraa kuitenkin siitä, että kantajan käynnistämä välimiesmenettely koskee eri sopimusta kuin vastavaatimus, vaikka kysymys siis esimerkkioletuksen mukaan on samaan taloudelliseen kokonaisuuteen kuuluvasta toisesta sopimuksesta identtisine välityslausekkeineen.

Muodollisia seikkoja painottaen voidaan sanoa, että kantaja on välimiesmenettelyn käynnistäessään viitannut VML 12.1 §:n mukaisesti eri välityssopimukseen kuin, mihin vastakanne perustuu. Samassa hengessä on mahdollista viitata VML:a koskevan hallituksen esityksen lausumaan ”luonnollisesti myös vastakanteen – – tulee kuulua välityssopimuksessa tarkoitettujen riitakysymysten piiriin”.²³ Jos siten painotetaan sopimusten ainakin asiakirjatasolla ilmenevää erilaisuutta ja kantajan aloittaman välimiesmenettelyn rajautumista vain yhtä sopimusta koskevaksi, voidaan päätyä vastakannetta koskevan toimivallan epäämiseen katsomalla, että vireillä oleva välimiesmenettely koskee eri sopimusta kuin vastavaatimus.

Toisaalta argumentaatiota on mahdollista rakentaa myös painottamalla sopimuskokonaisuuden merkitystä ja sitä, että tähän sisältyvien yksittäisten sopimusten väliset rajanvedot ovat kaupallisten päämäärien kannalta sekundäärisiä sopimusten yhteisvaikutukseen nähden. Jos välityslausekkeetkin ovat yksityiskohdiltaan keskenään samanlaisia, olisi korostuneen muodollista hajauttaa vaatimukset eri prosesseihin, kun on vielä mahdollista, että kussakin prosessissa jouduttaisiin kokonaisuuden hahmottamiseksi kiinnittämään välillistä huomiota myös muissa sopimuksissa säänneltyihin kysymyksiin. Kantajan toimivaltaväitteen osalta on myös pantava merkkeille, että välimiesmenettelyn käynnistäneellä kantajalla tuskin voi olla objektiivisesti perusteltua syytä torjua vastakannetta edellä esitettyjen oletusten vallitessa, koska seurauksena olisi ainoastaan rinnakkaisen välimiesmenettelyn käynnistäminen (siihen liittyvine ajankäyttö- ja kustannushaittoineen). Kokonaisuutena arvioiden pitäisinkin mahdollisena

²³ Ks. HE 202/1991 s. 20.

katsoa, että välímiesoikeuden toimivalta ulottuu myös vastakanteeseen silloin, kun sopimuskokonaisuutta ja välityslausekkeiden yhdenmukaisuutta koskevat edellytykset täyttyvät.²⁴

Intressisidonnaiset välityslausekkeet

Joskus riidanratkaisulauseke muotoillaan niin, että menettelytapa riippuu oikeudenkäynnin intressistä. Ajatuksena on käyttää kevyempää ja edullisempaa menettelyä pienissä riidoissa ja varata perusteellisempi menettely suuriarvoisimpiin juttuihin. Tällainen sopimustekniikka voi pikaisesti ajateltuna vaikuttaa rationaaliselta, mutta siihen liittyy seuraavassa käsiteltäviä ongelmia.

Intressisidonnainen riidanratkaisulauseke voi rakentua esimerkiksi seuraavasti:

- Kaikki riidat ratkaistaan välímiesmenettelyssä, mutta alle x euron määräisissä riidoissa käytetään yhtä välímiestä ja tämän kynnsarvon ylittävissä kolmea.
- Kaikki riidat ratkaistaan välímiesmenettelyssä, mutta alle x euron määräisissä riidoissa käytetään välitysinstituutin nopeutettua välímiesmenettelyä ja tämän kynnsarvon ylittävissä välitysinstituutin normaalien sääntöjen mukaista menettelyä.²⁵
- Alle x euron määräinen riita viedään yleiseen tuomioistuimeen ja sitä suuremmat välímiesmenettelyyn (tai periaatteessa – vaikkakaan ei yleensä käytännössä – päinvastoin).

Intressisidonnainen riidanratkaisuehto on yksinkertainen silloin, kun riidalla on selvästi vahvistettavissa oleva taloudellinen intressi eikä tämä intressi muutu oikeudenkäynnin aikana. Ehto voi kuitenkin johtaa hankaluuksiin, jos kysymys on esimerkiksi tietyn sopimustulkinnan vahvistamista koskevasta vahvistuskanteesta tai kilpailukiellon loukkaukseen perustuvasta kieltovaatimuksesta. Osapuolille saattaa tällaisessa tapauksessa syntyä erimielisyys siitä, tulisi-ko riita ratkaista alhaisempaa vai korkeampaa intressiä koskevan menettelytavan mukaan. Vastaaja voi kiistää kantajan käynnistämän menettelyn oikeellisuuden ja esittää toimivaltaväitteen. Jos toimivaltaväite hylätään ja välímiesoikeus tutkii vaatimuksen, vastaaja saattaa vielä jälkeinpäin ajaa välitystuomion kumoamiskannetta toimivaltaväitteensä perusteella.

Myös intressin muuttuminen oikeudenkäynnin aikana voi johtaa hankalaan tilanteeseen. Esimerkkinä voidaan ajatella, että välityslausekkeen mukaan tietyn kynnsarvon alittavan

²⁴ Ks. myös *Gaillard – Savage*, mts. 302, jotka (kiinnittämättä sinänsä huomiota kanteen ja vastavaatimuksen suhteeseen) toteavat yleisperiaatteena: ”it is generally legitimate to presume that by including identical arbitration clauses in the various related contracts, the parties intended to submit the entire operation to a single arbitral tribunal.” – Tulkinta on kuitenkin tällaisissa tapauksissa varsin tilannesidonnaista siitäkin syystä, että sopimuskokonaisuudeksi luonnehdittavan seikaston sisäinen yhtenäisyys voi vaihdella. Vahvimmillaan tämä on silloin, kun kaikki erilliset, yhtä aikaa laaditut sopimukset olisi ongelmitta voitu teknisesti muotoilla yhdeksi sopimukseksi. Kokonaisuuden yhtenäisyys alkaa puolestaan heikentyä esimerkiksi siinä tapauksessa, että toisiinsa liittyviä sopimuksia on päätetty tai uudistettu eri aikoina, jolloin myös mahdollisuus toimivaltamyönteiseen tulkintaan vähenee.

²⁵ Valinta välitysinstituutin tarjoaman kahden erilaisen välímiesmenettelyvaihtoehdon välillä on mahdollista nykyisin myös Keskuskauppakamarin hallinnoimassa menettelyssä. Keskuskauppakamarin valtuuskunta on 28.4.2004 hyväksynyt Keskuskauppakamarin välityslautakunnan nopeutettua välímiesmenettelyä koskevat säännöt.

riidan ratkaisee yksi välimies, kun taas arvoltaan suuremmissa jutuissa käytetään kolmea välimiestä. Menettely voi käynnistyä siten, että osapuolet valitsevat (tai ulkopuolinen taho nimeää) yhden välimiehen, ja kantaja esittää kynnsarvon alittavan vahingonkorvaus- tms. vaatimuksen. Jos vahingon määrä tai muu vaatimuksen suuruutta ohjaava seikka kuitenkin muuttuu oikeudenkäynnin aikana tai kantaja havaitsee muuten esittäneensä tarpeettoman pienen vaatimuksen, ajaututaan ongelmalliseen tilanteeseen, jos korotettu vaatimus ylittäisi kynnsarvon. Mikäli vastaaja kiistää yksijäsenisen välimiesoikeuden toimivallan tutkia koko vaatimusta, on ilmeistä, että välimiesoikeudella ei todellakaan ole mahdollisuutta käsitellä koko laajennettua vaatimusta. Lisäksi asetelma johtaa hankaliin jatkokysymyksiin, joihin ei ole mitenkään yksiselitteisiä vastauksia.

Kysyä voidaan ensinnäkin, voiko kantaja korottaa kannevaatimuksensa kynnsarvon määrään (tai sen juuri alittavaksi) ja esittää tämän jälkeen kynnsarvon ylittävän vaatimuksensa uudessa oikeudenkäynnissä. Vastauksen molempiin kysymyksiin täytyy normaalisti olla myöntävä, koska ensimmäinen osa kysymyksestä koskee ainoastaan kanteen muutosoikeutta (laajentamisoikeutta), kun kerran kynnsarvoa ei ylitetä.²⁶ Jälkimmäinen ulottuvuus puolestaan liittyy siihen, onko kantajan esittämä samaan perusteeseen pohjautuva vaatimuksensa kokonaisuudessaan yhdessä oikeudenkäynnissä vai voiko hän halutessaan jakaa vaatimuksen useampaan prosessiin. Mitään lakisääteistä estettä tällaiselle vaatimuksen jakamiselle ei ole,²⁷ vaikka se ei tietenkään ole prosessiekonomista, ja esimerkkitalanteessa se saa vielä luonnollisen selityksensä välityslausekkeen asettamista rajoituksista.

Jatkokysymyksen muodostaa se, miten uudessa oikeudenkäynnissä sovellettava riidanratkaisutapa määräytyy. Ongelmana on, sovelletaanko tässä kynnsarvon alittavaa vaatimusta koskevaa välimiesoikeuden kokoonpanoa, jos esitettävä vaatimus erillisenä alittaa kynnsarvon, vai arvioidaanko riitaa kynnsarvon ylittävänä sillä perusteella, että aikaisemman ja uuden prosessin intressit yhdessä ylittävät kynnsarvon.

Selvää on tietenkin, että kiistely jälkimmäistä prosessia koskevasta menettelytavasta osoittaisi ajautumista hyvin epärationaaliseen tilanteeseen, johon kukaan tuskin pyrkisi, ellei sivuvaikuttimena olisi esimerkiksi pyrkimys pakottaa taloudellisten voimavarojensa äärirajoille ajettu vastapuoli luopumaan vaatimuksistaan. Jos tähän kysymykseen kaikesta huolimatta jouduttaisiin ottamaan kantaa, puoltaisin tulkintaa, jonka mukaan jälkimmäinen prosessi – riitojen yhteisen intressin ylittäessä kynnsarvon – edellyttäisi normaalisti kynnsarvon ylittävää oikeudenkäyntiä koskevaa menettelytapaa riippumatta siitä, mikä tämän prosessin intressi yksinään arvioituna on. Vaikka kanta johtaisi kustannusten kasvuun, se olisi kuitenkin perusteltavissa sillä, että muuten riidan jakaminen useammassa oikeudenkäynnissä esitettäviin erillisiin vaatimuksiin sallisi kynnsarvoehdon vaatiman laajemman kokoonpanon kiertämisen ja saattaisi siten perustua välityslausekkeen hengen vastaisiin tarkoituksiin.

²⁶ Sovellettavaksi tulee VML 25.2 §, joka sallii välimiesmenettelyn aikana tapahtuvan vaatimusten muuttamisen tai täydentämisen edellyttäen, että asian ratkaiseminen ei kohtuuttomasti viivästy.

²⁷ Ks. KKO 1990:111 ja *Lappalainen, Juha*, Siviiliprosessioikeus II, 2001 s. 430.

Lisänäkökulman ongelman arvioinnille tarjoaa vielä kysymys siitä, ovatko kaikki vaatimukset olleet tiedossa prosessia käynnistettäessä. Edellä esitetty kanta, jonka mukaan jälkimmäinen prosessi vaatisi kynnysarvon ylittävää vaatimusta koskevaa menettelyä, on perusteltu etenkin siinä tapauksessa, että kantajalla on ensimmäisen prosessin käynnistyessä ollut mahdollisuus esittää jo kaikki vaatimuksensa, jolloin kannevaatimusten alimitoitus ensimmäisessä oikeudenkäynnissä viittaa pyrkimykseen kiertää välityslausekkeen edellyttämää laajempaa menettelyä. Jos taas prosessin alussa esitetyt vaatimukset ovat vastanneet tuolloin vallinneiden faktatietojen mukaan kantajan kokonaisvaatimusta ja lisävaatimus johtuu vahingon lisääntymisestä tms. muutoksesta, tilanne on jossain määrin toinen, koska mainittu kiertämisargumentti menettää merkitystään. Sen vuoksi näissä tapauksissa näyttäisi olevan helpompaa hyväksyä myös mahdollisuus esittää uusi, yksinään kynnysarvon alittava vaatimus suppeamassa menettelyssä.

Voidaanko rajoitetun toimivallan aiheuttamasta ongelmasta selvittää välityslausekkeen kohtuullistamisella tai välimiesmenettelyjen yhdistämisellä?

Välityslausekkeen sovittelun mahdollisuudet

Välimiesoikeuden toimivaltaa sopimuksen tai sopimuskokonaisuuden sisällä rajoittava välityslauseke saattaa johtaa tilanteeseen, jossa osapuolen vaatimusten käsittely pakottaisi käyttämään kahta foorumia. Tämä tilanne on usein objektiivisesti arvioiden epätarkoituksenmukainen, ja joskus se saattaa myös vaarantaa osapuolen pääsyn oikeuksiinsa, mikäli lisääntyvät oikeudenkäyntikustannukset rajoittavat osapuolen mahdollisuuksia vaatimustensa esittämiseen. Kuten edellä on todettu, välimiesoikeus ei kuitenkaan voi päättää toimivaltansa laajentamisesta sillä perusteella, että kaikkien samaan taloudelliseen yhteyteen liittyvien riitaisuuksien käsittely yhdessä menettelyssä on järkevää. Kysyä voidaan kuitenkin, onko mahdollista, että välityslauseketta soviteltaisiin toimivaltaa laajentavalla tavalla.

Riidatonta on, että välityssopimus sellaisenaan on sovittelavissa oikeustoimilain 36 §:n nojalla.²⁸ Oikeuskäytännössä sovitteluvaatimukset ovat normaalisti liittyneet toisen asianosaisen pyrkimykseen sivuuttaa koko välimiesmenettely ja saada vaatimuksensa tutkittua yleisessä tuomioistuimessa. Vaatimuksia on tavattu perustella välimiesmenettelyyn liittyvillä ylimääräisillä kustannuksilla ja osapuolen ”*access to justice*” -oikeuden vaarantumisella. Tällainen sovitteluvaatimus on hyväksytty KKO:n ratkaisussa 2003:60.

²⁸ Ks. KKO 1996:27 ja 2003:60. Oikeuskirjallisuudesta ks. *Möller, Gustaf*, Om jämkning av skiljeavtal, JFT 1996 s. 441–462 ja *Heuman*, mts. 104–115.

Periaatteellista estettä ei ole myöskään sille, että kohtuullistamisratkaisu pitää välityssopimuksen voimassa, mutta muuntaa sen yksityiskohtia kohtuullisemmiksi. Ajateltavissa on, että välimiehen tai välimiesoikeuden puheenjohtajan nimeäminen on uskottu toista osapuolta lähellä olevalle taholle²⁹ tai että välityssopimuksessa olisi esimerkiksi sellaisia yleisistä prosessi-periaatteista poikkeavia määräyksiä välimiesmenettelyn kustannusten jakamisesta tai oikeudenkäynnin aikana esittävän näytön rajoittamisesta, joita pidettäisiin yksittäistapauksen olosuhteet huomioon ottaen kohtuuttomina.³⁰ Tähän liittyen on kysyttävissä, onko välityssopimusta periaatteessa mahdollista kohtuullistaa myös tavalla, joka antaisi välimiesoikeudelle sopimuksen sanamuotoa laajemman toimivallan rajoitettuun toimivaltaan liittyvien ongelmien välttämiseksi.

Tuntematonta ei ole, että vahvempi toimija pyrkii pienyrittäjän kanssa tekemässään sopimuksessa muotoilemaan riidanratkaisuehdot tavalla, joka tekee oikeudenkäynnin aloittamisen pienyrittäjäosapuolelle mahdollisimman epäedulliseksi.³¹ Saattaa olla, että asiantuntemattomampi ja taloudellisilta voimavaroiltaan heikompi osapuoli ei neuvotteluvoiman puuttumisen vuoksi kykene vaikuttamaan tähän ehtomuotoiluun tai että hän ei etukäteen edes osaa arvioida riidanratkaisuehdon vaikutuksia.

Harkittaessa toimivallan laajentumiseen johtavan kohtuullistamisen mahdollisuutta on kuitenkin huomattava, että kysymyksessä olisi selvästi epätyypillinen sovitteluratkaisu. Normaalistihan sovittelulla muutetaan osapuolten velvoite- tai vastuusuhteita ilman mitään yhteyttä asiaa käsittelevän välimiesoikeuden tai yleisen tuomioistuimen asemaan. Pohdittavana olevassa tilanteessa kohtuullistaminen merkitsisi kuitenkin sitä, että välimiesoikeus ulottaisi sen avulla toimivaltansa käsittämään vaatimuksia, jotka eivät välityssopimuksen tulkinnan perusteella sen tehtäviin kuulu. Tämä ei vielä sinänsä ole ratkaiseva seikka, vaan perusongelman kohtuullistamisajatuksen osalta muodostaa se, että osapuolet eivät ole sopimuksellaan antaneet välimiesoikeudelle toimivaltaa tutkia sitä, onko välimiesoikeuden välityssopimuksen mukainen toimivalta mitoitettu kohtuuttoman suppeaksi.

Välimiesoikeudella on toimivalta tutkia välityslausekkeen kohtuullisuus silloin, kun kysymys on väitteestä, jonka mukaan välimiesmenettelystä sopiminen ja yleisessä tuomioistuimessa tapahtuvan menettelyn sivuuttaminen on kustannus- tms. syistä kohtuutonta, tai kun välimiesmenettelyä koskevien sisällöllisten määräysten väitetään olevan kohtuuttomia. Jos välimiesoikeus pitää ensin mainittua kohtuuttomuusväitettä perusteltuna, sen on päädyttävä katsomaan, että asian käsittely välimiesmenettelyssä ei ole mahdollista ja että välimiesoikeudella ei tästä syystä ole toimivaltaa. Jos taas kohtuuttomuusväite katsotaan aiheettomaksi, välimiesoikeuden tulee jatkaa asian käsittelyä normaalilla tavalla. Osapuoli voi välitystuomion antamisen jälkeen niin halutessaan saattaa kohtuullisuuskysy-

²⁹ Välityssopimuksen pätemättömyys on kohtuullistamisen ohella toinen ajateltavissa oleva seuraamus siinä tapauksessa, että sopimus on epätasapainoinen välimiesten nimeämistavan osalta. Ks. Möller, DL 1984 s. 365.

³⁰ Ks. Möller, JFT 1996 s. 450–451 ja Heuman, mts. 113–115.

³¹ Pyrkimys voi ilmetä yksinkertaisesti esimerkiksi niin, että voimakkaampi osapuoli pyrkii sopimaan kolmen hengen kokoonpanossa tapahtuvasta välimiesmenettelystä ajatellen tämän korottavan vastapuolen prosessikynnystä yhden välimiehen käyttämiseen verrattuna.

symyksen yleisen tuomioistuimen tutkittavaksi vetoamalla siihen, että välityslauseketta olisi tullut kohtuullistaa ja että toimivalta on siten VML 41 §:n mukaisesti ylitetty.

Erona välimiesoikeuden toimivallan laajentamiseen tähtäävään sovitteluvaatimukseen on näissä tapauksissa se, että välimiesoikeuden tekemä kohtuullistamisharkinta liikkuu selvästi välityssopimuksen antaman liikkumavaran sisällä.

Toimivaltasyiden vuoksi välimiesoikeus ei siten näytä voivan kohtuullistaa toimivaltaansa laajemmaksi kuin, mihin sopimuksen tulkinnan keinoin päädytään. Sen sijaan vastaava toimivaltaongelma ei koske yleistä tuomioistuinta, joka voi periaatteessa sovittaa välityssopimusta access to justice -syiden vuoksi. Yleinen tuomioistuin voi siten tarpeen vaatiessa kohtuullistamisen keinoin sivuuttaa välityssopimuksen ja laajentaa omaa tutkimisvaltaansa, jolloin kaikki sopimusta koskevat riidat voidaan käsitellä yhdessä oikeudenkäyntimenettelyssä.³²

Välimiesmenettelyjen yhdistäminen

Institutionaalisessa välimiesmenettelyssä välitysinstituutilla on käytettävissään tiettyjä keinoja prosessien yhdistämiseksi silloin, kun samojen osapuolten välillä esitetään eri sopimuksiin perustuvia vaatimuksia. Keskuskauppakamarin välityslautakunnan säännöissä asiaan ei ole kiinnitetty erityistä huomiota, mutta niissä ei ole myöskään mitään estettä sille, että välityslautakunta nimeää saman välimiehen samojen osapuolten välisiin yhtä aikaa käynnistyviin välimiesmenettelyihin.³³ ICC:n säännöissä asiasta on nimenomainen määräys (4 artiklan 6 kohta), joka kuuluu seuraavasti:

”When a party submits a Request in connection with a legal relationship in respect of which arbitration proceedings between the same parties are already pending under these Rules, the Court may, at the request of a party, decide to include the claims contained in the Request in the pending proceedings provided that the Terms of Reference have not been signed or approved by the Court. Once the Terms of Reference have been signed or approved by the Court, claims may only be included in the pending proceedings subject to the provisions of Article 19³⁴.”

ICC:n käytännöstä on todettu, että osapuolten vapaaehtoinen sopimus on ollut yleisempi tapa yhdistää juttuja kuin ICC:n International Court of Arbitrationin päätös. ICC:n Courtin käyt-

³² Selvänä täytynee pitää sitä, että yleinen tuomioistuin ei voi sovittaa riidanratkaisuehtoja tavalla, joka laajentaisi välimiesmenettelyn käyttöalaa yleisessä tuomioistuimessa käytävän prosessin kustannuksella. Tällainen kohtuullistaminenhan merkitsisi sitä, että tuomioistuin jättäisi sille *prima facie* kuuluvan jutun käsittelemättä ohjaamalla sen muuhun, yksityisluonteiseen riidanratkaisumenettelyyn. Vaikka näin jossakin tapauksessa saatettaisiinkin päästä prosessiekonomian kannalta tarkoituksenmukaiseen tulokseen, näyttää jo perustuslain 21 § estävän tällaisen kohtuullistamistulkinnan.

³³ Kategorista estettä ei voine olla sillekään, että välityslautakunta nimeää saman välimiehen eri aikoina käynnistävissä menettelyissä siten, että myöhemmän nimeämisen tapahtuessa välimies toimii jo välimiehenä samojen osapuolten muussa riidassa.

³⁴ Artikla 19 sääntelee oikeutta esittää uusia vaatimuksia välimiesmenettelyn käynnistymisen jälkeen. Artiklan mukaan uusien vaatimusten esittäminen on *Terms of Referencen* vahvistamisen jälkeen kielletty, ellei välimiesoikeus ota huomioon uusien vaatimusten luonne, välimiesmenettelyn vaihe ja muut olosuhteet päätä sallia vaatimuksia.

tännössäkin on kuitenkin vakiintunut tiettyjä sääntötulkintoja yhdistämisen edellytyksistä. Tällaisina on mainittu seuraavat: i) Välimiesmenettelyn piiriin tulevilla sopimuksilla on oltava samat osapuolet. ii) Sopimusten tulee liittyä samaan taloudelliseen kokonaisuuteen, kuten samaan rakennusprojektiin tai jakelujärjestelmään. iii) Väilyslausekkeissa ei saa olla eroja välimiesoikeuden kokoonpanon ja nimeämistavan tai välimiesmenettelyn paikan tai kielen osalta.³⁵

ICC:n on sanottu olleen melko haluton yhdistämään välimiesmenettelyitä, jos toinen osapuoli on tätä vastustanut. Selityksenä on viitattu *Sofidif*-tapaukseen, joka johti harvinaislaatuisesti siihen, että ranskalainen tuomioistuin kumosi ICC:n menettelyssä annetun välitystuomion. Riidan osapuolina olivat ranskalainen yritys ja iranilainen viranomaislainen. Kanne sai alkunsa Iranin vallankumouksen jälkeen tapahtuneesta Iranissa käynnissä olleiden ydinenergiaprojektien lopettamisesta. Ranskalaisen osapuolen käynnistämä oikeudenkäynti perustui kahteen toisiinsa liittyneeseen sopimukseen, joissa molemmissa oli ICC-väilyslauseke (kuitenkin niin, että toisen mukaan välimiesmenettelyn paikka oli Pariisi, kun taas toisessa paikkaa ei määrätty). Välimiesoikeus katsoi sopimusten muodostavan saman kokonaisuuden ja olevan toisiaan täydentäviä (complementary). Välitystuomion kumonnut tuomioistuin päätyi siihen, että välimiesoikeus ei voinut erillisten väilyslausekkeiden perusteella luoda itselleen eräänlaisen sulautumisen perusteella molemmat sopimukset käsittävää toimivaltaa.³⁶

Kokoavia näkökohtia

Välimiesoikeuden toimivaltaa rajoittava väilyslauseke voi edellä selvitetillä tavalla johtaa siihen, että osapuoli ei voi esittää kaikkia samaan sopimukseen perustuvia vaatimuksia yhdessä välimiesmenettelyssä, vaan vaatimukset joudutaan jakamaan useampaan prosessiin. Vastaava mahdollisuus liittyy useasta sopimuksesta koostuvaan sopimuskokonaisuuteen silloin, kun samat riidanratkaisuehdot eivät koske kaikkia sopimuksia.

Tällainen tilanne on normaalisti prosessikustannusten hallinnan kannalta epätoivottava. Vaikka ongelmat voidaan aina välttää oikeudenkäynnin alkaessa laadittavalla uudella sopimuksella, neuvottelutilanne voi muodostua vaikeaksi, jos toinen osapuoli katsoo hyötyvänsä prosessikynnyksen nousemisesta. Näiden syiden vuoksi on sopimuksen laadintavaiheessa yleensä viisainta käyttää laaja-alaisia väilyslausekkeita ja varmistaa, että samaan taloudelliseen kokonaisuuteen kuuluvat sopimukset sisältävät yhdenmukaiset väilyslausekkeet. Sellaisiin riidanratkaisulausekkeisiin, jotka ohjaavat riitaisuuksia erilaisiin oikeudenkäyntimenettelyihin, on syytä suhtautua varsin pidättyvästi. Etenkin ennen riidan syntymistä laadittavien väilyslausekkeiden ja muiden riidanratkaisuehtojen osalta on myös syytä tiedostaa, että mahdollisen oikeudenkäynnin kohde voi olla vaikeasti ennakoitava, joten väilyslausekkeen muotoilu jotakin oletettua riitatyyppeä vastaavaksi saattaa johtaa ongelmiin, jos erimielisyys kohdistuu muuhun kuin oletettuun sopimuksen osaan tai jos vaatimusten sisältö on epätavallinen.

³⁵ Ks. *Whitesell – Silva-Romero*, mks. 15–16.

³⁶ Tapauksesta ja sen vaikutuksesta ICC:n käytäntöihin ks. *Craig, W. Laurence – Park, William W. – Paulsson, Jan*, *International Chamber of Commerce Arbitration*. Third edition. ICC Publication, 2000, s. 181–182.